

त्यामुळे रक्तदाब कमी होतो, रक्तातील गाठी होण्याचे प्रमाण कमी होते, अशाप्रकारे हृदयविकाराचे प्रमाण कमी होते.

● नाचणीच्या नियमित सेवनाने Total Cholesterol व LDL Cholesterol १% कमी होतो, Triglycerides १५% कमी होतात, HDL Cholesterol वाढते.

● स्थूलता कमी होते. नाचणीचे पचन सावकाश होते व त्यामुळे स्थूलता कमी होण्यास उपयुक्त आहे, चटकन भूक लागत नाही. तसेच अत्यावश्यक प्रथिने, खनिजे व जीवनसत्त्वे मिळतात.

● सर्दीमध्ये नाचणी जाळून त्याचा धूर घेतल्यास सर्दी कमी होते. ह्यामुळे

(पान १ वरून)

गोमूत्राचा वापर आपल्याकडे पूर्वापार त्याच्या जंतुनाशक गुणधर्मांमुळे विविध स्तरांवर होत आलेला आहे. गाय ही हिंदुधर्मात विशेष पूजनीय मानलेली असल्याचे हेच कारण आहे. गायीपासून मिळणाऱ्या सर्वच पदार्थात जंतुनाशक, रोगप्रतिबंधक गुणधर्म सापडतात. म्हणूनच पूर्वी केवळ यज्ञातच नव्हे तर नियमितपणे घरात पंचगव्याचा वापर होत असे. पंचगव्य म्हणजे - गोमूत्र, गोमय, गोदुग्ध, गोदधि व गोघृत. म्हणजे गायीचे मूत्र, शेण, दूध, त्यापासून बनविलेले दही व तूप हे पाच पदार्थ एकत्र करून बनवलेले पंचगव्य हे शरीरशुद्धिकर व कफनाशक असे सांगितलेले आहे. तसेच त्यामध्ये कुठल्याही जंतुची वाढ थोपवण्याचे सामर्थ्य असते असे मानले जाते. वर उल्लेख केलेल्या पेटंटमुळे गोमूत्र किंवा पंचगव्याचा वापर करणे म्हणजे मागासलेपणा

रुधिराभिसरण नीट होऊन चोंदलेले नाक मोकळे होते.

● जुनाट इसब, खरूज ह्यावर नाचणीच्या पानांचा रस लावल्यास ते बरे होतात.

● नाचणी अधिक प्रमाणात सेवन केल्यास शरीरात ऑक्झालिक ॲसिड वाढते. मूत्रपिंडाच्या तक्रारी असणाऱ्यांनी नाचणी अधिक खाऊ नये.

नाचणी अधिक काळ टिकते, नाचणीच्या पिठाचे रोजच्या जेवणात विविध प्रकार करून सेवन करता येते. उदा. भाकरी, खीर, लाडू, पापड, डोसा इ. तर अशा या पौष्टिक नाचणीचा आपल्या आहारात नित्य उपयोग असावा. ❀

वा नाके मुरडण्याची गोष्ट नसून त्यावर आता शास्त्रीयरित्या अधिकृततेचे शिक्कामोर्तब झाले आहे. यामुळे संघाच्या गोहत्याबांदी आंदोलनाला निश्चितच हरुप तर येईलच पण त्याला आता शास्त्रीय धार मिळेल.

आपल्याकडे असलेल्या पारंपरिक ज्ञानाच्या ठेव्याचे संरक्षण करणे ही खरं तर केंद्र सरकारची जबाबदारी आहे. आज हळद, कडुलिंब यांच्या पेटंट विरोधात माशेलकरांनी दिलेला लढा किंवा गोअनुसंधान केंद्राचे या पेटंट बाबतचे यश, हा एकेकट्यांनी (व्यक्ती वा संस्था) दिलेला लढा आहे. हाच जर सरकारी पातळीवर लढला गेला तर जास्त प्रखर तरीही जास्त सुलभ होऊ शकेल.

या यशाबद्दल 'आयुर्हित' तर्फे गोअनुसंधान केंद्राचे शास्त्रज्ञ, वैद्य, कार्यकर्ते यांचे सर्वांचे तसेच संघ परिवाराचे हार्दिक अभिनंदन!!

आयुः धर्मार्थकाममोक्षाय ।
'आयुर्हितं' आयुर्हिताय ॥

आयुर्हित

आयुर्वेद हितैषणी ट्रस्ट व संशोधन केंद्राचे वार्तापत्र

वर्ष ७ • अंक ६ • भारतीय सौर आषाढ १, शके १९३२ • २२ जून १०

संपादक : वैद्य प्रसन्न केळकर

सल्लागार मंडळ : डॉ. गुरुनाथ म्हापसेकर, वैद्य राजन पाटणकर, वैद्य नरेंद्र कडे
श्री. प्रकाश मोडक, श्री. मोरेश्वर दिवाण, सौ. प्रिया घैसास

आता 'आयुर्हित' वाचा www.ayurlink.com / Ayurhit_magazine वर सुद्धा

संपादकीय

गेले काही काळ अकरावीचे प्रवेश व त्याबाबत आयसीएसई या बोर्डाचे विद्यार्थी दरवर्षी ऐन प्रवेशाच्या सुरुवातीला घालत असलेला न्यायालयीन स्थगितीचा घोळ हेच विषय सर्वांच्या चर्चेत आहेत. त्याबरोबर विविध पक्षांचे, एकमेकांच्या विरोधक व सहकारी यांच्यावर कुरघोडी करण्याचे राजकारण किती हीन पातळीवर पोहोचले आहे हे ही आपण अनुभवतो, पाहतो आहोत. यामधे आरोग्य क्षेत्रासाठी विशेषतः आयुर्वेद क्षेत्रासाठी महत्त्वाची असणारी एक बातमी बहुतांशी माध्यमांनी दुर्लक्षित केलेली आहे. या बातमीमध्ये 'बातमी' नसल्याने बहुधा त्यांचे दुर्लक्ष झाले असावे. अपवाद फक्त एक दोन मराठी टीव्ही चॅनल्सचा. काय आहे ती बातमी? हिंदुत्ववाद्यांसाठी तर तो त्यांच्या मुवुटात एक शिरपेच आहे. राष्ट्रीय

स्वयंसेवक संघातर्फे चालवल्या जाणाऱ्या गोरक्षक समितीच्या गोअनुसंधान केंद्रातर्फे (म्हणजे गायीवर रिसर्च करणारे केंद्र) गोमूत्राच्या जंतुनाशक व कर्करोग प्रतिबंधक गुणधर्मासाठी केल्या गेलेल्या संशोधनाला आंतरराष्ट्रीय स्तरावर मान्यता मिळाली असून नुकतेच या संशोधनाला अमेरिकन पेटंट सुद्धा मिळाले आहे. सुमारे चार ते पाच वर्षांच्या प्रदीर्घ प्रयत्नांनंतर हे पेटंट मिळाले असून त्यामुळे गोमूत्राच्या पारंपरिक गुणधर्मावर आंतरराष्ट्रीय संशोधकांनीही मान्यतेची मोहोर उमटवलेली आहे. गोमूत्राच्या वापराबद्दल नाके मुरडणारे लोक व अशा आधुनिक जनसमुदायाच्या दबावाखाली औषधनिर्मिती प्रक्रियेतून गोमूत्राचा वापर थांबवणाऱ्या बऱ्याच औषधी कंपन्यांचे डोळे यामुळे बहुधा उघडावेत. (पान ४ वर)

जीवनयोग निरूपण

- प्रसन्नानंद

गेल्या अंकात आपण प्राणायामाचा चौथा प्रकार पाहिला, तसेच त्याच्यामुळे प्रकाशाचे आवरण दूर होणे कसे घडते ते पाहिले. तसेच धारणेमध्ये मनाची योग्यता वाढते हेही पाहिले. यानंतर भगवान पतंजली प्रत्याहाराविषयी सांगतात. प्रत्याहार ही योगमार्गातील पुढची पायरी आहे. प्रत्याहार हा बहिरंग आणि अंतरंग योग यांना जोडणारा दुवा आहे.

स्वविषय असंप्रयोगे

चित्तस्वरूपानुकार इव

इंद्रियाणां प्रत्याहारः ।।

स्वतःच्या विषयाशी संबंध न ठेवल्याने इंद्रिये चित्ताच्या स्वरूपाशी एकरूप होतात त्यालाच प्रत्याहार म्हणतात.

पंचज्ञानेन्द्रिये बाह्य विषयांचे ग्रहण करतात व त्याचे ज्ञान आपल्या मेंदूला होत असते. यामुळेच पंचज्ञानेन्द्रियांचा सतत बाह्य विषयांशी संपर्क येत असतो. डोळ्यांद्वारे बाह्य वस्तू दिसतात. कानांद्वारे आवाज ऐकू येतो. त्वचेद्वारे बाह्यस्पर्श कळतो. जिभेद्वारे बाह्य रसांचे ज्ञान होते, चव कळते. नाकाने बाह्य पदार्थांचा गंध समजतो. परंतु या ज्ञानेन्द्रियांना आपल्याच शरीराच्या आतील विषयांचे ज्ञान ग्रहण होत नाही कारण त्यांची गति बाह्य दिशेने असते. बाह्य विषयांची त्यांना जणू चटक लागलेली असते. यालाच आहरण म्हणजे

आपल्याकडे खेचून घेणे असे म्हणतात. म्हणजे बाह्य विषय हा जणू ज्ञानेन्द्रियांचा 'आहार' असतो. कारण बाह्य विषयाचे ज्ञान, जाणीव ज्ञानेन्द्रिये आत शरीरात घेत असतात. या यांच्या बाह्य गतिला उलटे फिरवून त्यांची गति प्रतिलोम म्हणजे विरुद्ध करणे, त्यांना आत आत्म्याच्या दिशेने वळवणे म्हणजे प्रति + आहार = प्रत्याहार

ज्ञानेन्द्रियांची बाह्य विषयांकडे धाव बंद झाली की आपसूकच ती आतमध्ये वळण्यास प्रवृत्त होतात. त्यांना आत वळवून त्या दिशेने स्थिर करणे हे तसे कठीण काम असते कारण बाह्य विषयांचा मोह तितकाच जबरदस्त असतो.

म्हणूनच प्रत्याहार हा अवघड प्रकार आहे.

कठोर परिश्रम करूनच तो साध्य करता येतो. प्रत्याहार साध्य झाल्याखेरीज पुढच्या पायऱ्या गाठणे कठीण असते. यामुळे प्रयत्नपूर्वक प्रत्याहार साधण्यासाठी परिश्रम करावे. यासाठी इंद्रियांना आपल्या विषयांपासून जाणीवपूर्वक परावृत्त करावे. प्रथम तामसी व राजसी विषयांकडून त्यांना सात्विक विषयांकडे वळवावे. मग हळूहळू तेही बंद करून इंद्रियांना आत चित्ताकडे वळवावे. मनाचा निग्रह करून हळूहळू

(पान ८ वर)

आहार गाथा

- वैद्या सौ. कल्याणी केळकर

बी.ए.एम.एस.

पी.जी.डी.ई.एम.एस्.

वैद्या सौ. कल्याणी केळकर या 'फॅमिली प्लॅनिंग असोसिएशन ऑफ इंडिया' या संस्थेच्या, भिवंडी येथे असलेल्या 'प्रजनन स्वास्थ्य केंद्र' या रुग्णालयात प्रमुख वैद्यकीय अधिकारी म्हणून गेली अनेक वर्षे काम करत आहेत. तसेच ठाणे येथे स्वतःचा वैद्यकीय व्यवसाय करतात. इमर्जन्सी मेडिसीन या विषयाच्या पदविकाधारक असून आयुर्वेद हितैषणी ट्रस्टच्या एक विश्वस्त आहेत.

नाचणी

आशिया व आफ्रिकेतील अनेक देशात नाचणीचे पीक होते. भारतात प्रामुख्याने कर्नाटक, आंध्रप्रदेश तसेच कोकणात विपुल प्रमाणात पीक होते. शरीरास अत्यंत पोषक असते. पार्यायी नावे - नाचणी, रागी, Finger millets, Eleusin Coracana (Latin)

अन्न घटक : (१०० ग्रॅ. खाद्यपदार्थात) आर्द्रता - १३.९%, कॅल्शियम - २४४ मि. ग्रॅम, प्रथिने ७.३%, फॉस्फरस - २८३ मि. ग्रॅम, मेद - ९.३%, लोह - ६.४. मि. ग्रॅम, खनिजे - २.७ %, कॅरोटिन - ४२ मायक्रो ग्रॅम, तंतुमय पदार्थ - ३.६%, थायमिन - ०.४२ मि. ग्रॅम, पिष्टमय पदार्थ - ७२.०%, नायसिन - १.९ मि. ग्रॅम, रिबोफ्लेविन - ०.९९ मि. ग्रॅम.

- नाचणी अन्न व औषध म्हणून उपयुक्त आहे.
- नाचणीमध्ये ६.७% प्रथिने असतात.

- नाचणीमध्ये methonine हे एकप्रकारचे aminoacid असते जे इतर धान्यात आढळत नाही.
- नाचणीमध्ये gluten नसते, त्यामुळे ज्यांना gluten अॅलर्जी आहे ह्यांना हे उत्तम धान्य आहे.
- ह्यात कॅल्शियम भरपूर प्रमाणात असते. लहाना मुले तसेच गरोदर मातांना उपयुक्त असते.
- स्त्रियांमध्ये रजोनिवृत्तीच्या काळात कॅल्शियम कमी होते, ह्या काळात नाचणीचे सेवन नियमित करावे.
- दात, हाडे मजबूत होण्यासाठी उपयुक्त. ह्यात तंतुमय पदार्थ (Fibres) अधिक असतात त्यामुळे मलावरोध होत नाही, आतड्याचे कॅन्सर टाळता येतात.
- ४ महिन्यांच्या मुलांपासून ते वृद्धांपर्यंत ह्याचा उपयोग होतो.
- ह्याच्या सेवनाने कोलॅस्टेरॉल कमी होते,

बिघडायला नको. शस्त्रकर्मानंतर पहिल्या आहाराला डॉक्टरांनी चहा- बिस्कीटाऐवजी पेज घ्यायला सांगितली तर आपल्याला उलट आनंद व्हायला हवा. व्रणित व्यक्तीने कामुक भावना असलेले चित्रपट बघू नयेत, अन्यथा जखमा लवकर भरत नाहीत असे जर वैद्याने सांगितले, तर ते आम्ही स्वीकारायला हवे, थट्टेवारी नेता कामा नये.

आजही केरळमधे अस्थिभग्न fracture वा संधीभग्न joints dislocation याची चिकित्सा निष्णात वैद्यांकडून करून घेण्याची प्रथा आहे. आपणही हे करू शकतो. गरज आहे ती आपल्या शास्त्राबद्दल रास्त अभिमान आणि श्रद्धा असण्याची! शास्त्राला राजाश्रय आणि लोकाश्रय मिळण्याची ! ❀

(पान २ वरून)

प्रत्याहार साधता येतो.

ततः परमा वश्यता इंद्रियाणाम ।

त्या (प्रत्याहारामुळे) मुळे इंद्रियांची परम वश्यता साध्य होते.

प्रत्याहार साधताना निग्रहाने इंद्रियांवर ताबा मिळवावा लागतो. मात्र हा ताबा जबरदस्तीने, इच्छेविरुद्ध असा नसून इंद्रियांनीहून आपल्या पूर्ण स्वाधीन व्हावयाचे असते. सुरवातीला जरी निग्रह म्हणजे थोडी जबरदस्ती असली तरी नंतरनंतर त्यात स्वेच्छा येत जाते. याप्रकारे बाह्य विषयाकडे इंद्रिये जाईनाशी झाली की मग आपण सांगू

त्या विषयावर केंद्रित व्हावयास लागली की मग तो विषय बदलून आत्मा हाच विषय समोर धरून त्यावर त्यांना केंद्रित करावे. हे साध्य होऊ लागले की समाधी साधली म्हणून समजावे.

येथपर्यंत पतंजलींनी योगशास्त्राच्या आठ अंगांपैकी पाच अंगांचे वर्णन करून हा साधनापाद संपवला आहे. यापुढील तीन अंगे म्हणजे धारणा, ध्यान व समाधी हा अंतरंग योग असून तो अतिशय महत्त्वाचा आहे. याचे वर्णन पुढील विभूतिपाद या भागात येते. ते पुढील अंकी बघू.

❀

आयुर्वेद हितैषणी ट्रस्ट व संशोधन केंद्रासाठी कार्यकारी विश्वस्त, संपादक व प्रकाशक वैद्य प्रसन्न केळकर यांनी 'आयुर्वेद' हे मासिक साईनाथ प्रिंटर्स, वर्धमान इंडस्ट्रीयल इस्टेट, ठाणे येथे मुद्रित करून ५, दीनदयाळ सोसायटी, गुरुकुल सोसायटीजवळ, पांचपाखाडी, ठाणे (९) येथून प्रसिद्ध केले. दूरध्वनि : ०२२-२५३३२४२६ Email : prasanna@bom8.vsnl.net.in

या अंकातील लेखांत व्यक्त केलेल्या मतांशी संपादक व आयुर्वेद हितैषणी ट्रस्ट सहमत असतीलच असे नाही. ती त्या लेखकांची वैयक्तिक मते समजावीत.

संगणकीय मांडणी/अक्षरजुळणी : अजय रिसबूड - ९८२०७२६२२७

खाजगी वितरणासाठी

आयुर्वेदाविषयीचे गैरसमज

वैद्य सुचित्रा कुलकर्णी

बी.ए.एम्.एस्., एम्.डी.(आयु.), बी.ए.(योग)

संहिता विषयात एम्.डी. व योगशास्त्रात बी.ए. मधे सुवर्णपदक मिळाले. ठाणे येथे स्वतःचे आयुर्वेद चिकित्सालय व ब्युटी क्लिनिक आहे. 'अशी वाढते स्मरणशक्ति' व 'गोधन गोसंवर्धन' ही दोन पुस्तके प्रसिद्ध. जनसामान्यांसाठी 'आरोग्यम्' या मासिकाचे संपादन

आयुर्वेदात सर्जरी आहे की नाही?

आयुर्वेदात 'सर्जरी' नाही, हा जनसामान्यांमधे आयुर्वेदाबद्दल असलेला मोठा गैरसमज आहे. एकविसाव्या शतकात, आयुर्वेदाचा बराच प्रसार झाला आहे असे आपण म्हणतो खरे, पण हा गैरसमज मात्र अजूनही लोकांच्या मनातून हद्दपार झालेला नाही.

काय, बाल, ग्रह, उर्ध्वग, शल्य, दंष्ट्रा (विष), जरा (म्हातारपण) आणि वाजीकरण (पुत्रप्राप्ति) ही आयुर्वेदाची आठ अंगे आहेत. हजारो वर्षांपूर्वी ही आठही अंगे त्या प्रकारची चिकित्सा करणारे वेगवेगळे संप्रदाय होते. 'शल्य' म्हणजेच surgery हे त्यांपैकीच एक अंग होते.

ऋग्वेद काळापासून देवांचे वैद्य अश्विनीकुमार यांनी केलेल्या विविध यशस्वी शस्त्रकर्मांचे वर्णन आपल्याला ग्रंथांमध्ये सापडते. खेल राजाची कन्या विशाला हिचा

एक पाय युद्धात तुटला होता. त्या जागी अश्विनीकुमारांनी लोखंडी पाय बसवला. पुष्प मुनींचा तुटलेला दात त्यांनी जोडला. युद्धात कापले गेलेले कान, नाक, हात, पाय असे अवयव जोडून देणे हे तर त्यावेळचे वैद्य लीलया करीत. अश्विनीकुमारांनी अडलेल्या गर्भिणीचे पोट कापून मूल बाहेर काढले आणि माता व बालक दोघांनाही वाचवले. असे अनेक उल्लेख प्राचीन ग्रंथांमध्ये सापडतात.

वैद्यांची देवता धन्वन्तरी! हे धन्वन्तरी सुद्धा शल्यकर्म करण्यात निष्णात होते. त्यांनी शस्त्रकर्मात निपुण असा स्वतःचा शिष्यसंप्रदाय निर्माण केला. त्यालाच धन्वन्तरी संप्रदाय असे म्हणतात. धन्वन्तरी संप्रदायातील प्रसिद्ध वैद्य सुश्रुताचार्य, यांनी शल्यकर्म या विषयाला प्राधान्य देणारी 'सुश्रुतसंहिता' लिहीली. शवविच्छेदनावरून शरीररचनेचा अभ्यास करण्याची प्रथा तेव्हाही होती. मूळव्याध, पोटाचे विविध

आजार, मूढगर्भ, दातांचे / डोळ्यांचे / कानाचे विविध आजार यांच्या शस्त्रकर्माची वर्णने या संहितेत सापडतात. सुश्रुताचार्यांच्या काळी वापरली जाणारी यंत्रे आणि शस्त्रे यांचेही आधुनिक काळातील सर्जरीसाठी वापरल्या जाणाऱ्या उपकरणांशी साधर्म्य आढळते. काही शस्त्रांची / यंत्रांची तर नावेही सारखी आहेत. उदा. सिंहमुखी संदंश यंत्र या नावाने पूर्वी वापरले जाणारे यंत्र, सिंहाच्याच मुखाप्रमाणे असून आजही ते वापरले जाते आणि आजचे त्याचे नाव lions forceps असे आहे.

एके काळी अत्यंत प्रगत अवस्थेत असलेले आपले शल्यकर्माचे ज्ञान, पुढील काळात मात्र नष्ट होण्याच्या मार्गावर होते. त्याची अनेक ऐतिहासिक कारणे आहेत. पूर्वीच्या काळी संमोहनासाठी (anaesthesia) दारू पाजणे, तीव्र निद्राकर औषधे वापरणे किंवा संमोहन (हिप्नॉटिझम) चा वापर केला जात असे. त्यातही संमोहनाचा वापर जास्त केला जात असावा. पुढे पुढे हे तंत्रज्ञान प्रगत होणे अपेक्षित होते. परंतु ते झाले नाही. त्यामुळे 'शल्यकर्म' हा वेदनादायी उपक्रम ठरू लागला.

अकराव्या शतकानंतर आपल्याकडे मुसलमान व इतर परकीय आक्रमकांनी अक्षरशः धुमाकूळ घातला. सर्वसंपन्न अशी भारतीय संस्कृती नष्ट करण्याचा त्यांनी जणू विडा उचलला होता. म्हणूनच येथील अध्यात्म, येथील वैद्यक व येथील कला या

गोष्टींचा ते नायनाट करत होते. याचाच भाग म्हणून आपल्या विद्यापीठातील प्रचंड मोठ्या ग्रंथसंपदा त्यांनी जाळून नष्ट केल्या. यामधे ग्रंथांची अपरिमित हानि झाली. त्यामुळे बरेचसे ज्ञान लिखित स्वरूपात पुढच्या पिढ्यांपर्यंत पोहोचलेच नाही.

यानंतर बौद्ध धर्माचा उदय झाला. त्या काळात अनेक राजांनी बौद्ध धर्म स्वीकारला व त्या धर्माचे अहिंसा हे तत्त्व अंगिकारले. सम्राट अशोकाचे राज्य तर त्रिखंडात पसरले होते, राजांनी बौद्ध धर्म स्वीकारल्यावर त्याच्या पदरी असलेल्या राजवैद्यांनीही बौद्ध धर्म स्वीकारला. त्यातूनच 'अहिंसा' या तत्त्वाच्या प्रभावामुळे, या कुशल वैद्यांनी शस्त्रक्रिया करणे बंद केले. असे झाले तरी समाजातील शस्त्रक्रियेची गरज काही संपली नाही. मग अडलेल्यांची शस्त्रकर्म करण्यासाठी, ज्यांच्याकडे शस्त्रे आहेत असे 'अकुशल' आणि शास्त्र ज्ञान नसलेले लोक पुढे येऊ लागले. त्यामुळे शस्त्रकर्म असफल होण्याचे प्रमाण वाढले आणि जनसामान्यांचा शस्त्रकर्माकडे कल कमी होऊ लागला. हळूहळू लोक शस्त्रकर्म करणे टाळू लागले.

या सगळ्यात भर म्हणून इंग्रजांची राजवट आली. भारतीयांचे 'स्वत्व' नष्ट केल्याशिवाय त्यांना 'गुलाम' करणे अशक्य आहे हे इंग्रजांच्या लक्षात आले. त्यावेळी त्यांनी भारतावर स्वतःची भाषा, शिक्षण आणि स्वतःचे वैद्यक अक्षरशः लादले. या तीन

गोष्टी, आज स्वातंत्र्यानंतर साठ वर्षांनीही आपल्या मानगुटीवर बसलेल्या आहेत. स्वातंत्र्योत्तर काळात भारतात वैद्यकीय महाविद्यालये निघाली ती पाश्चात्य वैद्यकाची, आयुर्वेदाची नव्हे. खेड्यापाड्यात गरीबांच्या सोयीसाठी सरकारी रुग्णालये काढली तीही पाश्चात्य वैद्यकावर आधारित - आयुर्वेदावर आधारित नव्हे. आज सरकारच्या आरोग्य विषयक खर्चातला फक्त २% भाग आयुर्वेदाला मिळतो. तर ९५% निधि पाश्चात्य वैद्यकाकडे जातो. एकूण काय तर आयुर्वेदाचे शिक्षण उपलब्ध नाही - म्हणून पदवीधर वैद्य उपलब्ध नाहीत - म्हणून आयुर्वेदाची रुग्णालये नाहीत - त्यामुळे लोकांमधे विश्वास नाही - त्यामुळे सरकारी अनुदानही नाही असे हे दुष्टचक्र चालू झाले.

आजही ही स्थिती फारशी बदललेली नाही. मात्र आयुर्वेद महाविद्यालयांशी संलग्न रुग्णालयांमधे काही वैद्यांनी सुश्रुत संप्रदायाचे दायित्व निभवण्याचा प्रयत्नपूर्वक प्रयोग केला. शस्त्रकर्मापूर्वीचे उपक्रम - पूर्वकर्म - हे आयुर्वेदाच्या पद्धतीने केले जाऊ लागले. शस्त्रकर्म करताना शास्त्रातील काही उपदेशांचे पालन केले जाऊ लागले. शस्त्रकर्मानंतरच्या 'पश्चातकर्मात' तर आयुर्वेदीय औषधांचा जास्तीतजास्त वापर केला जाऊ लागला. शस्त्रकर्माची खोली कशी असावी, शस्त्रे निर्जंतुक कशी करावी याविषयी ग्रंथांमधले संकेत पाळले जाऊ लागले.

शस्त्रकर्म झालेल्या रुग्णाची म्हणजे व्रणिताची 'चर्या' (आहार, विहार, निद्रा, व्रणकर्म - dressing) इ. विषयी आयुर्वेद शास्त्राने अत्यंत सविस्तर उपदेश केला आहे. त्याचे पालन आता आयुर्वेदाच्या रुग्णालयांमधे केले जाते. त्यामुळे व्रणिताची recovery लवकर होते - असा वैद्यांचा अनुभव आहे.

Plastic Surgery या सौंदर्य शास्त्रात भर घालणाऱ्या शस्त्रक्रियेचे जनक सुश्रुताचार्यच आहेत. पाश्चात्य वैद्यकांनी ते उघडपणे मान्यही केले आहे.

थोडक्यात काय तर शस्त्रकर्म हे आयुर्वेदाला नवीन नाही. आजकाल शस्त्रकर्मासाठी वापरली जाणारी अत्याधुनिक यंत्रे व संमोहनासाठी वापरली जाणारी औषधे ही काही पाश्चात्य वैद्यकाची मक्तेदारी नाही. पाश्चात्य वैद्यकांनी अन्य समकालीन शास्त्रांचा करून घेतलेला तो योग्य उपयोग आहे, असे म्हणता येईल फार तर! त्यामुळे ही यंत्रशस्त्रे वापरणे आयुर्वेदाच्या रुग्णालयांमधेही शक्य आहे, गरजेचे आहे आणि न्याय्य आहे.

प्रश्न राहतो पूर्वकर्म आणि पश्चात-कर्माचा. त्यासाठी आपलीच मानसकिता तयार व्हायला हवी. Savlon किंवा Detol च्या पाण्याऐवजी जर त्रिफळाच्या काढ्याने आपली जखम धुतली जाणार असेल, तर काय हरकत आहे? जखमेचे ड्रेसिंग करताना कुठल्यातरी रसायनाऐवजी वनस्पतीज चूर्णे किंवा तूप वापरले गेले तर